

QEYRİ-VERBAL ÜNSİYYƏTİN ETNOKULTUROLOJİ SƏCİYYƏSİ

EMİNLİ BÖYÜKXANIM İBRAHİM qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, dosent

resadok50@gmail.com

Açar sözlər: kommunikasiya, qeyri-verbal ünsiyyət, mimika, jestlər, bədən dili

Cəmiyyət üzvlərinin bir-biri ilə münasibətlərini müəyyənləşdirmək və fikir mübadiləsi əldə etmək məqsədilə qarşılıqlı təsirinə ünsiyyət deyilir. Ünsiyyətin iki tipi: verbal və qeyri-verbal ünsiyyət fərqləndirilir. Müstəqil bir elmi istiqamət olaraq “Qeyri-verbal ünsiyyət” (xarici ədəbiyyatda şifahi olmayan ünsiyyət termini ilə tanınır) anlayışı nisbətən son zamanlarda, XX əsrin 50-ci illərində formalaşmışdır, baxmayaraq ki, bu elmin əsaslarını əvvəlki əsrlərdə axtarmaq olar. Qeyri-verbal ünsiyyət fərdlər arasında sözlərin istifadəsi olmadan (məlumatların ötürülməsi və ya şəkillər, intonasiya, jestlər, üz ifadələri, pantomima vasitəsilə) birbaşa və ya hər hansı bir şəkildə təqdim olunan ünsiyyət əlaqəsidir.

Sözsüz dil qədim zamanlardan bəri bəllidir və istifadə olunur. Parlaq nümunələrdən biri daxili dövlətlərin xarici ifadəsinə böyük əhəmiyyət verildiyi qədim Yunan maskalar teatrıdır. Qədim yunan teatrının çiçəkləndiyi dövrdə Aristotel bir insanın daxili vəziyyətinin xarici təzahürlərini öyrənməyə müraciət etdi, "Fizioqnomiya" əsərini buna həsr etdi. Bu, bir insanın xarici görünüşü və xarakter xüsusiyyətləri ilə əlaqəsi haqqında bilikləri sistemləşdirmək üçün ilk cəhd idi.

Antik dövr Roma fəlsəfəsinin nümayəndəsi Siseronun fikrincə, insanların mükəmməl ünsiyyəti üçün səsli dillə, yanaşı bədən dilinin də müvazi işlənməsi lazımdır. Bu zaman insan hissləri, duyğuları daha dəqiq və aydın təənnüm ediləcək.

İşarə dilində aparılan linqvistik tədqiqatlara maraq 1960-cı illərdə ABŞ-da ortaya çıxdı. İlk tədqiqatçılarından biri professor Uilyam Stoyk idi və bu sahədəki öncül işi 1960-cı ildə nəşr olunan «İşarə dilinin quruluşu» kitabı idi. O vaxtdan bəri müxtəlif ölkələrdən gələn eşidən və kar olan dilçilər, səsli dillərdən fərqli, öz morfoloji və sintaktik xüsusiyyətlərinə sahib bir dil sistemi olaraq işarə dilinin tutarlılığını sübut etdilər.

Daxili məzmun və mənada ünsiyyət bir sıra elmlər tərəfindən öyrənilən mürəkkəb bir fenomendir: “Psixologiya və fəlsəfə natiqlərin sosial rolları mövqeyindən ünsiyyətin fərdi və qrup xüsusiyyətləri tərəfindən; dilçilik və psixolinqvistika - dil və nitq ünsiyyət vahidlərinin xüsusiyyətləri, mətnlərin kompozisiya, üslub və janrlar baxımından müxtəlifliyi baxımından...”. [3]

Mütəxəssislər bildirirlər ki, ünsiyyətin 80 faizi qeyri-verbal nitqə əsaslandığı halda, yalnız 20 faizi danışqdan, analogi nitqdən ibarətdir. Hətta yeni doğulan körpələr instiktiv olaraq ətraf aləmi bədən dili ilə qavrayırlar. [6]

Ünsiyyətin yalnız bir insandan digərinə məlumat ötürülməsi kimi qeyd edilmiş ənənəvi tərifini rədd edərək, B.X. Bqajnokov [1], A.A. Leontyev [4] və digər tədqiqatçılar ünsiyyət haqqında “cəmiyyətdə formalaşmış - maddi, idealist, mənəvi ... münasibətləri təqlid etməyə və inkişaf etdirməyə yönəlmiş daxili fəaliyyət” kimi məlumat verərək [2], bunu “etnik mədəniyyətlərin mövcudluğu yolu kimi təyin edirlər”. [1]

Məqalədə kinetik əlaqə kanalları ilə əlaqəli qeyri-verbal işarələr təhlil olunur. Jest işarəsi yükü, mimika-jest davranışı, jestlərdən və üz ifadələrindən istifadə xüsusiyyətləri tədqiqatın vacib bir obyektidir. Bu işarələrin semantik yükü milli-mədəni və sosial kontekstdən asılı olaraq, xeyli dərəcədə fərqlənir.

Qeyri-verbal ünsiyyətə təsir edən faktorlar:

- milli və mədəni xüsusiyyətlər;

- sağlamlıq vəziyyəti;
- peşə qaydaları;
- ictimai vəziyyət;
- müəyyən bir yaş qrupuna aidlik

Mikelandelonun belə bir kəlamı vardır: "Ruhun sirri, bədənin hərəkətləri ilə ortaya çıxar". Qarşımızdakı insanların bədən hərəkətləri, məsafə saxlaması, toxunuşları və səsdən istifadəsi o adamın "bədən dili"nin ən vacib elementləridir. [8]

Normal nitqin sürəti orta hesabla dəqiqədə 100-120 sözdür, amma bu müddətdə insan təxminən 1000 söz düşünür. Göründüyü kimi, arada fərq böyükdür və sözlərə çevrilə bilməyən düşüncələr "bədən dili" vasitəsilə xaric olunur. "Bədən dili"mişlə verdiyimiz mesajlar, insanlarla razılığa gəlməyimiz üçün təməl vasitədir. Həm yaxın ətrafımızda, həm ictimai həyatımızda, həm də əcnəbilərlə əlaqələrimizdə öncə "bədən dili"imizi istifadə edirik və onların "bədən dil"ləri ilə dediklərini anlamaya çalışırıq. [7]

Duyğuların mimika-jest vasitələri ilə xarici ifadəsi onların cəmində nitq ünsiyyət standartları kompleksi ilə müqayisədə daha az fərqlidir. Mimika və jest əksər hallarda nitqlə əlaqəli olaraq ünsiyyət quranların emosional əhval-ruhiyyəsini yaxşı çatdırır və onun şiddət dərəcəsi adekvat reaksiyaya səbəb olan etiket davranışının göstəricisi ola bilər. Bu, müəyyən bir emosional reaksiyaya səbəb olan konkret vəziyyəti və onun şiddət dərəcəsinə müəyyənləşdirir.

Ünsiyyət davranışındakı üz ifadələri və jestlər əksər hallarda sosial-situasiya xarakteri daşıyır. Ümumiyyətlə, ünsiyyət quranların sosial vəziyyətindən, sosial statuslarından, ünsiyyət quranların qohum və ya dostluq dərəcəsindən, konkret vəziyyətdən (gündəlik ünsiyyət, rəsmi ünsiyyət, qonaqlıq şəraitində ünsiyyət və s.) asılı olaraq müraciət olunur. Azərbaycanlılar arasında ənənəvi qeyri-verbal ünsiyyət normaları minimaldır, mimika və jestlərin istifadəsi, əsasən, əhalinin kişi hissəsinə aiddir. Hətta el arasında bəzən belə bir ifadə də işlədilir ki, qadın xeylağı əl-qolla danışmaz. Görünür, milli adət və ənənələrimiz bəzi belə yasaqlara da imkan verir. Elmi ədəbiyyatda sözsüz ünsiyyət vasitəsinə bədən dili də deyilir. "Bədən dili" cəmiyyət tarixində ən qədim ünsiyyət vasitəsi olub, hiss və fikirlərimizin bədən üzvləri vasitəsilə əks olunmasıdır. "Bədən dili" ilə əlaqədar edilən araşdırmalara görə, insanların üzübüz dayandıqları vəziyyətdə, sözlər 7 %, səs tonu 30 %, bədən dili 63 % əhəmiyyət daşıyır. [6]

Bəzi fərdi jestlər, duruşlar, üz ifadələri bir qrup insan və ya ayrı bir şəxslə ünsiyyət qurarkən qəbul edilməz və ya arzuolunmaz hesab olunur. Beləliklə, bir nəfərlə danışmaq, başqalarına baxmaq; dodaqlarda istehzalı bir təbəssümlə həmsöhbətlə danışmaq; barmaqları qarnına tutaraq, qolları sinəyə çarpazlanmış birisi ilə söhbət etmək; həmsöhbətin gözlərinə diqqətlə baxmaq; tüpürək sıçratmaq, ayaq üstə harasa söyünərək oturmaq və s. kimi hərəkətlərə qətiliklə icazə verilmir. Öz zarafatlarına başqalarından daha əvvəl gülmək, eləcə də yüksək səsə gülmək arzuolunmaz sayılır.

Jestlər və mimika ünsiyyətə ifadəlilik verir, ünsiyyət quranların nüanslarının və düşüncə çalarlarının, hissələrinin, əhval-ruhiyyəsinin ötürülməsinə və qəbul edilməsinə kömək edir. Şifahi ünsiyyətin milli-mədəni xüsusiyyətləri ilə birləşən, sözlü olmayan ünsiyyət vasitələri müxtəlif millət və xalqların nümayəndələrinin ünsiyyətinə özünəməxsus bir çalar verir və bu spesifiklik mədəniyyətlərarası ünsiyyət praktikasında mütəxəssislərin diqqətini ən çox cəlb edən bir xüsusiyyətdir.

Qeyri-verbal ünsiyyət növlərini bilmək və bu işarələri anlamaq bir neçə səbəbdən vacibdir. Birincisi, duyğuların dəqiq ifadəsi funksiyalarını yerinə yetirir, çünki çox vaxt hissələri o qədər mürəkkəb hiss edirik ki, onları təsvir etmək üçün lazımi sözləri tapa bilmirik, ancaq bu, şifahi olmayan vasitələrdən və metodlardan istifadə etməklə edilə bilər. İkincisi, daha dərinə başa düşülməyə xidmət edir.

Mimika bir insanın üzünün ifadəsidir, duyğu və hissələrin nümayişinin əsas elementidir. Sevgi və ya sürpriz kimi pozitiv duyğuları tanımaq iyrənc və ya qəzəbi ehtiva edən mənfi hissələrdən daha asandır. Duyğular üzün sağ və sol tərəflərində fərqli şəkildə əks olunur, çünki beynin sol və sağ

yarım kürələri fərqli funksiyaları yerinə yetirir: sağ tərəf emosional sahəni idarə edir, sol isə intellektual funksiyalardan məsuldur.

Fərdi jestlər müəyyən bir sosial və gündəlik tətbiqetmə sahəsinə xidmət edə bilər. Beləliklə, bir sıra jestlər ənənəvi olaraq "xidmət edir" qonaq, lazım olduqda, ev sahibi və ətrafı ilə əlaqəli sərt etiket davranışı çərçivəsindən kənara çıxmasına imkan verir. [5]

Müxtəlif duruşlar da etiket yükü daşıyır. Bir çox etiket qaydaları müəyyən bir insana necə getməyi və yaxınlaşmağı, xüsusən, oturarkən ünsiyyət qurmağın mümkün olduğu və ayağa qalxmağın vacibliyini, özünə inam və müstəqilliyin nümayişi duruşda uyğun olduğunda və bunun qarşısını almaq lazım olduqda və s. tənzimləyir.

Kinetik rabitə vasitələri tez-tez həm özləri, həm də şifahi ünsiyyət ilə birlikdə görünən etiket simvollarını daşıya bilər. Beləliklə, məsələn, yalnız yaşlı bir cəmiyyət üzvü və ya ağır bir xəstə insan salamı oturaq və ya hətta uzanmış vəziyyətdə cavablandırma bilər. Bütün digər hallarda, yetkin bir insan birisi ilə ayaq üstə salamlaşmalıdır. Kişi xeylağı yalnız yaşlı olan dostlarının, yoldaşlarının, qonşularının, yaxın qohumlarının dairəsində "ayağını ayağının üstünə aşıraraq" oturma bilər. Yaşca və sosial mənsubiyyətinə görə böyük olan birisinin nitqini oturmaq dinləmək qeyri-etik hesab olunur.

Gender fərqləri bu ünsiyyətdə də fərqli və zəruri rola malikdir. Məlumdur ki, qeyri-verbal ünsiyyətin sirlərini qadınlar daha yaxşı anlayırlar, nəinki kişilər. Amma buna baxmayaraq, müşahidələrə əsaslanıb deyə bilərik ki, qeyri-verbal ünsiyyətdəki yalanı, uydurmanı, rıyanı kişilərlə müqayisədə qadınlar ayırd eləməkdə çətinlik çəkirlər. Görünür ki, bunun da əsasında qadınların emosiyalara daha tez aldanıb, bəzən də duyğularının əsirinə çevrilmələridir. Nəticədə də, aldanmış olurlar. Həm verbal, həm də qeyri-verbal ünsiyyət vasitələri ilə insanlar birgə fəaliyyət üçün lazım olan məlumatları mübadilə edə bilər.

Hər iki cinsin nümayəndələrində "bədəni dili" müəyyən cəhətlərinə görə fərqlənir. Burada təbii ki, hormonal səbəblər, cəmiyyətdəki mövqe, və anatomik quruluş da xüsusi rol oynayır. Güclü cinsin nümayəndələri, "bədəni dili"ni daha qaba və hətta bəzən güc nümayiş etdirəcək formada istifadə edirlər. Özünü təqdim etmə, fikrini çatdırma bacarığının həm kişilərdə, həm qadınlarda öz üstünlükləri vardır. Təbii ki, zərif cinsin nümayəndələri kişilərdən fərqli olaraq, "bədəni dili" ilə özlərini daha gözəl və incə təqdim edə bilərlər. Daha doğrusu, xanımlar ünsiyyət qurmağı daha uğurlu şəkildə həyata keçirirlər. Bu durum əks cinslər arasında əlaqələrdə özünü daha aydın göstərir. Kişilərdə, həm də qadınlarda əl ilə saçlara toxunma, libası səliqəyə salma, diqqət kəsilmiş baxışlar, uzunmüddətli göz təması daha çox müşahidə olunur. Qadınlar daha çox saçlarını kənara və ya geriye atmaqla çiyinləri üstündən kənara baxma, dili ilə dodaqları islatma, müəyyən gözəllik vasitələrindən istifadə, əl və qollarındakı zینət və ya bəzək əşyaları ilə oynama kimi hərəkət vərdişlərini görmək olar, kişilərdə isə qalstuk, köynəyin və ya penceyinin yaxasını və ya düymələri səliqəyə salma, əlini kəmərin üzərində gəzdirmək kimi hərəkətlər müşahidə edilir. Müşahidələr göstərir ki, qadınlar, ümumiyyətlə, "bədəni dili"nin tətbiqində daha özünəməxsus yaradıcı yanaşırlar.

Araşdırmaya görə, mesajların 55% -i üz ifadələri, duruş və jestlər, 38% -i intonasiya və səs modulyasiyası ilə qəbul olunur. Buradan belə çıxır ki, danışarkən dinləyicinin qəbul etdiyi sözlərə yalnız 7% "pay" qalıb. Deməli, bir çox hallarda necə danışdığımız, danışdığımız sözlərdən daha vacibdir. Eyni zamanda verdiyimiz və aldığımız bu səsiz siqnallarla şüurlu şəkildə əlaqə quran kimi dərhal daha təsirli istifadə imkanlarını aşkar edirik.

Eyni jest fərqli mədəniyyətlərdə fərqli şəkildə şərh edilə bilər. Məsələn, bəzi mədəniyyətlərdə dişləri görünən bir təbəssüm açıqlıq, bəzilərdə dostluq, bəzilərdə isə təcavüz deməkdir. Başqasının gözünə baxmaq bəzi ölkələrdə hörmət əlaməti, bəzilərdə isə çox hörmətsizlik ola bilər.

Barmaqları ilə "V" şəklində nişan – işarə İngiltərədə və Avstraliyada çox populyardır və təhqiramiz bir şərhə malikdir. İkinci Dünya Müharibəsi zamanı Uinston Çörçil qələbəni bildirmək üçün "V" işarəsini məşhurlaşdırdı, lakin bu təyinat üçün əlin arxası spikerə çevrilirdi. Bu jestlə əl

ovucu ilə natiqə tərəf çevrilirsə, o zaman jest təhqiramiz bir məna qazanır – “sus”mənasını verir. Bir çox ölkədə bu jest həm də “2” rəqəmi deməkdir.

“OK” jesti (göstərici və baş barmağı birlikdə ünvana baxan bir halqa əmələ gətirir; barmaqların qalan hissəsi bir qədər rahat və əyilmiş) Amerika kinetik sistemindən götürülmüş bir işarə olaraq “hər şey qaydasındadır, hər şey yaxşıdır” deməkdir. “OK” nin mənası bütün ingilisdilli ölkələrdə, Avropada və Asiyada yaxşı tanınır, bəzi ölkələrdə bu jest tamamilə fərqli bir mənşəyə və mənaya malikdir. Məsələn, Fransada “sıfır” və ya “heç bir şey”, Yaponiyada “pul” deməkdir; Venesuelada bu jest ədəbsizlik kateqoriyasına aiddir: açıqca ədəbsiz bir cinsi məna daşıyır, Braziliyada təhqir sayılır və Aralıq dənizi hövzəsinin bəzi ölkələrində bu jest kişinin homoseksuallığını ifadə etmək üçün istifadə olunur.

Beləliklə, hər bir xalqın nümayəndələri arasında qeyri-verbal ünsiyyət komponentləri ənənəvi davranış mədəniyyətinin tələbləri, ona yerləşmiş və erkən uşaqlıqdan onu əhatə edən xalqın etiket qaydaları ilə təyin edilə bilər.

Elmi yeniliyi: Qeyri-verbal ünsiyyət vasitələri cəmiyyət üzvlərinin daha rahat və səmimi ünsiyyətinə xidmət etsə də, elmi şəkildə çox az təhlil edilmişdir. Bu nümunələr natiqin milli xüsusiyyətləri nəzərə alınmayan jestlərin səhv təfsirinə hansı anlaşılmazlığın səbəb ola biləcəyini göstərir. Hər hansı bir jest göstərmədən əvvəl, danışanın milliyyətini bilmək tövsiyə olunur.

Tətbiqi əhəmiyyəti: Məqalədən Nitq mədəniyyəti, Akademik və işgüzar kommunikasiya fənlərinin tədrisində, eləcə də elmi-tədqiqat işlərində istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Бражников Б.Х. Очерки этнографии общения адыгов. С. 161.
2. Добрович АД. Общение: Наука и искусство. М., 1978. С.46.
3. Леонтьев А. А. Психология общения. Тарту, 1961, С. 4, 16.
4. Лугуев С А. Балхарцы (Группа лакских селений на территории даргинцев): Историко-этнографическое исследование. XIX – начало XX в. Махачкала, 1998. РФ ИИАЭ. С. 164.
5. Лугуев СА. Традиционные нормы культуры поведения и этикет народов Дагестана (XIX – начало XXв), Махачкала, 2001, С. 59.
6. <https://modern.az/az/news/41695>
7. <http://pcc.az/blog/?p=551>
8. <https://azadqadin.az/heyatterzi/ugursirleri/17748-beden-dili.html>

РЕЗЮМЕ

ЭТНОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕВЕРБАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Эминли Б.И.

Ключевые слова: коммуникация, невербальное общение, мимика, жесты, язык тела

В статье рассматриваются невербальные средства общения, которые играют вспомогательную роль в коммуникативном процессе. Невербальные средства общения иногда несут больше информации, чем вербальное общение. Некоторые средства носят национально-этнический характер. При их использовании нужно обращать внимание на национальность людей, с которыми мы общаемся. Таким образом, компоненты невербального общения между представителями каждого народа могут быть обусловлены требованиями традиционной культуры поведения, заложенными в ней и окружающими ее с раннего детства правилами народного этикета.

SUMMARY

ETHNOCULTUROLOGICAL CHARACTERISTICS OF NON-VERBAL COMMUNICATION

Eminli B.I.

Key words: *communication, non-verbal communication, facial expressions, gestures, body language*

The article discusses non-verbal means of communication that play a supporting role in the communication process. Non-verbal means of communication sometimes carry more information than verbal communication. Some means have a national-ethnic character. When using them, we need to pay attention to the nationality of the people with whom we communicate. Thus, the components of nonverbal communication between representatives of each nation can be conditioned by the requirements of the traditional culture of behavior, laid down in it and surrounding it from early childhood by the rules of national etiquette.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	02.02.2021
	Son variant	25.02.2021